

ПЕРСОНАЛІЇ

DOI: 10.33498/Юсп-2020-06-283

Михайло Баймуратов

доктор юридичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України,
головний науковий консультант Інституту законодавства
Верховної Ради України
(Київ, Україна)
baymuratov@ukr.net

Наталія Бочарова

кандидатка історичних наук,
докторантка Інституту законодавства
Верховної Ради України
(Дніпро, Україна)
olip@ua.fm

ПРОФЕСОР ІНГОЛФ ПЕРНІЦЕ: ТЕОРЕТИЧНІ НОВАЦІЇ ТА ІННОВАЦІЙНІ ДОСЛІДНИЦЬКІ ПРОЄКТИ

Німецька школа дослідників конституційного права посідає провідні позиції в сучасній світовій конституціоналістиці. Серед міжнародно визнаних фахівців цієї школи – професор Інголф Перніце (*Ingolf Pernice*), широко відомий насамперед як автор і розробник концепції багаторівневого конституціоналізму (*multilevel constitutionalism*)¹ й активний дослідник конституційного розвитку Європейського Союзу (далі – ЄС). Крім того, він талановитий організатор науки, який започаткував низку дослідницьких проєктів національного і міжнародного значення.

¹ Термін отримав міжнародне розповсюдження з 1998 р. як англійський переклад запропонованої І. Перніце концепції *Verfassungsverbund* (нім. дослівно – конституційне об'єднання), щоб описати та пояснити конституційну специфіку європейської інтеграції.

© Михайло Баймуратов, Наталія Бочарова, 2020

Багаторічна університетська викладацька робота професора І. Перніце позначена створенням значної кількості спецкурсів і воркшопів (від англ. – *workshop* – навчальний захід, учасники якого отримують знання через високу інтенсивність групової взаємодії), які сприяли вихованню не одного покоління учених-конституціоналістів Німеччини.

Напередодні 70-річного ювілею вченого (народився 6 липня 1950 р. у місті Марбург) варто окреслити основні віхи його життєвого шляху, академічної кар'єри і визначити творчі здобутки. Це дасть змогу більш глибоко зрозуміти тенденції та процеси розвитку сучасної західної науки конституційного права. Офіційне *Curriculum vitae*² професора І. Перніце насичене важливою інформацією не тільки особистого, а й суспільно значущого характеру, пов'язаного з функціонуванням системи підготовки (європейська освітня мобільність) та організації юридичних досліджень у Німеччині зокрема та ЄС загалом. Фахову вищу освіту майбутній почесний доктор наук³ здобував у університетах Марбургу, Женеві і Фрайбургу. Він пройшов курс післядипломного (*postgraduate*) навчання у престижному Європейському коледжі в Брюгге (*Collège d'Europe*) у сфері європейського права, отримавши *Certificat de Hautes Études Européennes*⁴. Докторську дисертацію, присвячену фундаментальним правам у праві ЄС і їх захисту Судом ЄС⁵, І. Перніце підготував в Аугсбурзькому університеті під керівництвом професора Пітера Хаберле у 1978 р.

У 1980–1992 рр. І. Перніце працював в адміністративному штаті Європейської Комісії: спочатку у Генеральному директораті з конкуренції (*DG Competition*), а потім як член юридичної служби (*Member of the Legal Service*). Був юридичним радником при розробленні законодавчих пропозицій Комісії переважно у сфері екологічної політики та представляв Комісію в Суді ЄС.

У 1987 р. габілітувався (тобто склав іспит на право викладати у вищих) у університеті Байройта (*Universität Bayreuth*)⁶ – одному з престижних університетів Європи, який називають “Гарвард у Верхній Франконії”,

² ‘Prof. Dr. Dr. h.c. Ingolf Pernice. Curriculum vitae’ <<https://docplayer.org/14996285-Curriculum-vitae-prof-dr-dr-h-c-ingolf-pernice-universit-ot-zu-berlin-humboldt.html>> (accessed: 20.04.2020).

³ І. Перніце окрім звичайного докторського ступеня (*PhD*) має академічний титул *Doctor honoris causa* (*Dr. h.c.*).

⁴ Коледж був заснований у 1949 р. провідними європейськими діячами та батьками – засновниками ЄС (Сальвадор де Мадаріага, Вінстон Черчилль, Пол-Анрі Спаак та Альчіде Де Гаспері) для підготовки еліти майбутніх лідерів Європи і встановлення “духу солідарності та взаєморозуміння між усіма країнами Західної Європи”. Див. докладно: ‘College of Europe’ <https://en.wikipedia.org/wiki/College_of_Europe> (accessed: 20.04.2020).

⁵ I Pernice, *Grundrechtsgehalte im Europäischen Gemeinschaftsrecht – Ein Beitrag zum gemeinschaftsimmanenten Grundrechtsschutz durch den EuGH* (Nomos 1979).

⁶ Як приват-доцент вів семінари з європейського права й одночасно підготував ґрунтовне наукове дослідження (дисертація з габілітації) “Застереження щодо справедливості та негараздів у публічному праві” (*Billigkeit und Härteklauseln im öffentlichen Recht*).

та отримав ліцензію на викладання публічного, міжнародного і європейського права.

У 1993 р. І. Перніце був призначений професором публічного права, міжнародного та європейського права в університеті Йоганна Вольфганга Гете у Франкфурті-на-Майні. Через три роки, у 1996 р., стає професором Гумбольдського університету Берліна⁷, де працював на кафедрі публічного права, міжнародного та європейського права, був деканом юридичного факультету (2006–2008 рр.). Викладацьку роботу професор І. Перніце поєднував з активною громадською і науково-дослідною діяльністю. Протягом 1997–2001 рр. був членом “Європейського форуму довкілля та сталого розвитку” Європейської Комісії. У сферу його наукових інтересів входили дослідження з європейського комерційного права, екологічного права, валютного права, але конституційна проблематика була провідною.

У 1997 р. І. Перніце заснував Інститут європейського конституційного права імені Вальтера Гальштайна при Гумбольдському університеті і був його виконавчим директором до 2016 р. Одним із найбільш значущих наукових проєктів І. Перніце – заснування Європейської мережі конституційного права (*European Constitutional Law Network – ECLN*), що має на меті, як сказано в установчих документах, сприяти, заохочувати та розвивати постійно зростаючий інтерес до ідеї європейського конституціоналізму через посилення комунікації та обміну ідеями з академічними партнерами з країн – членів ЄС, США та Китаю.

Під керівництвом професора І. Перніце було виконано декілька дослідницьких проєктів за підтримки Німецького дослідницького фонду (*Deutsche Forschungsgemeinschaft – DFG*)⁸. Наприклад, “Дослідницький проєкт DFG з питань європейського конституційного права (1996–2000 рр.)”, “Навчальна група DFG ‘Конституція поза державою. Від європейського до глобального конституціоналізму’ (2006–2015 рр.)”. Проведені дослідження супроводжувалися відповідними науковими публікаціями, які виходили здебільшого у відомому науковому видавництві *Nomos*.

Із 2001 р. І. Перніце – член наукового правління (*Mitglied Wissenschaftliches Direktorium*) Інституту європейської політики⁹, де досліджуються питання європейської інтеграції. Він ініціював прове-

⁷ Або: Берлінський університет імені братів Гумбольдтів (*Humboldt-Universität zu Berlin*) – найстаріший із чотирьох університетів Берліна.

⁸ *Deutsche Forschungsgemeinschaft* – це німецька організація фінансування досліджень, яка функціонує як самоврядна установа сприяння науці та науково-дослідній діяльності у Німеччині. У 2018 р. бюджет фінансування *DFG* – майже 3,3 млрд євро.

⁹ *Institut für Europäische Politik (IEP)* – німецький дослідницький центр із питань зовнішньої та європейської політики, що базується в Берліні. Це незалежна неурядова організація.

дення “Форуму з питань європейського конституційного права” у межах Німецької асоціації професорів публічного та конституційного права та очолював цей Форум з 2001 по 2003 рр. Під час створення Конвенції про майбутнє Європи¹⁰ І. Перніце був радником декількох суб’єктів, які брали участь у роботі Комісії на чолі з експрезидентом Франції В. Жискаром д’Естеном, та організував “Клуб 2004” із регулярними зустрічами науковців та політичних діячів, де обговорювалися перспективи конституційного розвитку об’єднаної Європи. Він продовжив організацію таких зустрічей-обговорень питань Конституції Європи після 2004 р. під назвою “*Werkstattgespräche zur Verfassung Europas*” у співпраці з Фондом ім. Фрідріха Еберта.

Науковий доробок професора І. Перніце включає декілька сотень найменувань публікацій – монографії, статті, коментарі законодавства ЄС¹¹. Він є членом редколегій та науково-консультативних рад низки авторитетних наукових періодичних видань – “*Europäischen Zeitschrift für Wirtschaftsrecht*”, “*Columbia Journal of European Law*”, “*European Constitutional Law Review*”, “*Journal of Public Law*”, “*Europejski Przegląd Sadowy*”.

Як викладач професор І. Перніце ініціював низку докторських¹² та аспірантських (*postgraduate*) навчальних програм¹³. Викладав як запрошений професор Паризького університету II (*Université Paris II Panthéon-Assas*) та Принстонського університету (США), в якому також був залучений як старший науковий співробітник Програми в галузі права і зв’язків з громадськістю¹⁴. Інноваційний характер мала започаткована І. Перніце у 2006 р. інтерактивна форма занять для студентів під назвою “Типова конференція Європейського Союзу”¹⁵, у межах якої студенти моделюють сесії Європейської Ради, а також засідання Суду ЄС.

Про міжнародне визнання І. Перніце свідчить обрання його Почесним доктором наук Нового Болгарського університету (Софія) та університе-

¹⁰ Офіційна назва “*The Convention on the Future of the European Union*”. Була органом, створеним Європейською Радою у грудні 2001 р. у результаті Лаєнської декларації. Її метою було розробити проект Конституції для ЄС. Закінчила роботу в липні 2003 р. створенням проекту Договору про запровадження Конституції для Європи.

¹¹ Їх перелік на офіційному сайті Гумбольдського університету займає 18 сторінок <<https://www.rewi.hu-berlin.de/de/lf/em/pnc>> (accessed: 20.04.2020).

¹² Наприклад, широко відома докторська програма “Багаторівневий конституціоналізм – європейський досвід та глобальні перспективи”, створена у квітні 2006 р. <<https://gepris.dfg.de/gepris/projekt/968710?language=en>> (accessed: 20.04.2020).

¹³ Він викладав курси з європейського конституційного права у трьох міждисциплінарних аспірантурах 1) Європейська Інтернет-академія (<www.eu-onlineacademy.org>); 2) Берлінська аспірантура з європейських студій (<www.europawissenschaften-berlin.de>), 3) французько-німецька програма “Майстер європейського управління та адміністрування” (*MEGA*) (<www.uni-potsdam.de/mega/campus.html>) (accessed: 20.04.2020).

¹⁴ The Program in Law and Public Affairs (LAPA) <<https://lapa.princeton.edu>> (accessed: 20.04.2020).

¹⁵ Докладно: Die Model European Union Conference (*MEUC*) <<https://www.rewi.hu-berlin.de/de/lf/lr/rft/MEUC/ueber-die-meuc>> (accessed: 20.04.2020).

ту Аристотеля у Салоніках (Греція). У 2008 р. він був нагороджений орде- ном “За заслуги” Федеративної Республіки Німеччина (*Verdienstorden der Bundesrepublik Deutschland*), який є єдиною загальнодержавною нагоро- дою у цій країні.

І. Перніце належить до тієї категорії європейських інтелектуалів, які є переконаними прихильниками європейської міждержавної інтегра- ції і вбачають в її розвитку майбутнє Європи. Простежуючи правовий розвиток ЄС як юрист, він вже на початку своєї академічної кар’єри доходить висновку, що саме конституційний підхід сприяє розумінню основних питань права Співтовариства, і на цій основі формує свої тео- ретичні та доктринальні уявлення щодо унікальної правничої системи, яка сформувалася на теренах об’єднаної Європи. Наднаціональне пра- во ЄС сприйняло як концептуальну основу ідеї та принципи лібераль- ного конституціоналізму для формування ефективного і справедливого публічного управління. Екстраполяція цінностей національного консти- туціоналізму (демократичне правління, розподіл влад, захист прав лю- дини) на наднаціональний рівень отримала відображення в Установчих договорах (так зване первинне право ЄС) і засвідчила, що конститу- ціоналізм перестав бути монополією держави, подолав державні рамки і став наднаціональним явищем (концепція “конституціоналізм за межа- ми держави” та теза про “подолання виключності державного консти- туціоналізму”). Концептуальне осмислення процесів конституціоналіза- ції ЄС, які посилювалися після Амстердамського договору, мало наслідком формування положення про множинність конституційних правопоряд- ків у межах наднаціонального правопорядку з рисами конституційного устрою¹⁶. Вимагала дослідження проблема придатності національних конституційних систем у складно організованій територіальній струк- турі, заснованій на наднаціональних принципах організації, позначених в Установчих договорах ЄС. Зокрема, питання узгодження при реаліза- ції установчих прав і компетенції систем представницьких та інших ви- борних органів публічної влади на різних територіальних рівнях Союзу. Крім того, потребувала осмислення конституційна перспектива розши- рення ЄС та вплив глобалізації на конституційний розвиток.

З метою вивчення зазначених проблем і наукового обґрунтування по- дальшого конституційного розвитку ЄС і держав-членів за ініціативою І. Перніце за участю професора М. Клофера у 1997 р. був заснований Інститут європейського конституційного права ім. Вальтера Гальштай-

¹⁶ I Pernice, ‘Constitutional Law Implications for a State Participating in a Process of Regional Integration. German Constitution and “Multilevel Constitutionalism”’ in *Forum Constitutionis Europae (FCE)*1/98 <<http://www.ecln.net/documents/pernice-regional-integration.pdf>> (accessed: 20.04.2020).

на¹⁷ у Гумбольдському університеті в Берліні як академічна установа при юридичному факультеті. Інститут не має правосуб'єктності, але організаційно, фінансово і, перш за все, науково автономний. І. Перніце розробив концепцію діяльності закладу, яка розміщена на сайті цієї установи в інтернеті¹⁸. У ній зазначено, що Інститут європейського конституційного права ім. Вальтера Гальштайна задуманий як центр та інститут загальноєвропейського дискурсу конституційного права. Він має три специфічні характеристики: по-перше, слугує мостом між Сходом і Заходом, оскільки особливу увагу має бути приділено вивченню конституційних процесів при розширенні ЄС та адаптації нових держав-членів; по-друге, повинен бути не ізольованою дослідною установою, а ядром мережі відповідних установ в інших країнах Європи і США (Європейська мережа конституційного права), яка пов'язана одна з одною конкретними структурами комунікації. Цілеспрямоване використання сучасних комунікаційних технологій стане третьою характеристикою Інституту, що зробить його унікальним форумом для загальноєвропейського конституційного дискурсу, без якого не зможе розвиватися демократична конституційна структура ЄС.

Робота Інституту тематично розділена на основні напрями, серед яких:

- конституційна теорія загалом;
- умови і порядок європейської конституції – Європейська конституція як суспільний договір між громадянами, народами і державами;
- структура і функціональні умови багаторівневих федеральних систем: вимоги однорідності, розподіл компетенцій, субсидіарність;
- захист основних прав у ЄС, вплив на конституційне право держав-членів;
- можливості градуїваної європейської ідентичності: Європа як культурна спільнота і єдність різноманітності;
- основи і можливості розвитку європейського громадянства: основні права й активний статус громадян у мережі публічно-правових відносин;
- демократична легітимація і контроль наднаціонального насильства, зокрема, процедури формування волі та контролю за здійсненням європейського законодавства;
- розподіл відповідальності держави (державних служб) і приватної відповідальності в ЄС;

¹⁷ Вальтер Гальштайн (*Walter Hallstein*) (1901–1982 pp.) – німецький юрист, учений, політик і державний діяч Німеччини. У 1958 р. став головою першої Єврокомісії новостворюваного Спільного ринку, був головою Міжнародного європейського руху.

¹⁸ 'Ausführliches Konzept von Prof. Dr. Dres. h.c. Ingolf Pernice' (*Walter Hallstein-Institut*) <<https://www.rewi.hu-berlin.de/de/lf/oe/whi/institut-1/konzept>> (accessed: 20.04.2020).

- забезпечення екологічно безпечного зростання як конституційного мандата в цільовій системі конституції ЄС (закон про екологічну конституцію);
- європейська фінансова конституція: бюджетна дисципліна, особиста відповідальність і горизонтальне фінансове вирівнювання у федеральній системі;
- структури і функціональні умови європейської валютної конституції в контексті міжнародного валютного права;
- розподіл зовнішнього насильства й інтеграція ЄС у систему міжнародних організацій;
- конституційний розвиток Європи в епоху глобалізації – кроки до глобальної конституції.

Серед організаційних форм діяльності Інституту можна виділити такі: проведення конгресів/конференцій із міжнародними членами з актуальних проблем європейського конституційного права і порівняльних конституційних досліджень. Центральним й особливо важливим для громадськості є цикл лекцій із конституційного права і поточних політичних подій у Європі (“Форум ‘Конституція Європи’”¹⁹), в якому як вчені, так і політики беруть участь як доповідачі. Презентації розміщені на сайті Інституту. Крім того, Інститут пропонує семінари з теорії та практики європейського конституційного права, які дають змогу налагодити зв’язки студентам і молодим ученим із зацікавленими політиками й управлінцями. Раз на рік семінар завершується поїздкою в Люксембург і Брюссель, де учасники мають можливість безпосередньо ознайомитися з європейськими інституціями та методами їхньої роботи, а також обговорити поточні питання європейської (конституційної) політики з суддями та посадовими особами на місцях. Інститут надає тексти лекцій із європейського конституційного права, а також інші наукові матеріали. Останні отримують реальний широкий вплив завдяки публікації на вебсайті (*www.whi-berlin*), це дає змогу вести публічний діалог між авторами та читачами. Результати досліджень і накопичені ноу-хау у формі конкретних (експертних) рекомендацій надаються політикам із питань європейського конституційного права. Це відноситься до казуальних юридичних питань, які виникають на рівні федеральних земель, федерації або європейських країн. Рекомендації щодо великих досліджень пропонуються урядам, парламентам або іншим державним органам.

Окремим напрямом діяльності Інституту конституційного права, ініціатором якого також став І. Перніце, є “Гумбольдські виступи про

¹⁹ ‘Forum Constitutionis Europae’ (*Humboldt-Universität zu Berlin, Juristische Fakultät, Walter Hallstein-Institut*) <<https://www.rewi.hu-berlin.de/de/lfoe/whi/FCE>> (accessed: 20.04.2020).

Європу” (“*Humboldt-Reden zu Europa*”). На запрошення Інституту з промовами виступають глави держав та урядів, високопоставлені представники національних, європейських чи міжнародних установ, які висловлюють своє бачення європейської інтеграції, оцінюють сучасну ситуацію та майбутнє європейського проєкту. Багаторічну традицію відкрив перший виступ 12 травня 2000 р. Федерального міністра закордонних справ Німеччини Й. Фішера. Нині є записи промов майже 40 спікерів, серед яких, зокрема, Жан-Клод Юнкер, Жозе Мануель Дурао Барозу, Еманюель Макрон та інші²⁰. Серія організовується у співпраці з представництвом Європейської Комісії в Німеччині, всі виступи доступні в повному тексті на сторінках Інституту в мережі Інтернет і формують першокласне джерело для дослідження конституційного розвитку Європи.

Цікавим новаторським науковим проєктом професора І. Перніце стало створення Європейської мережі конституційного права (*European Constitutional Law Network – ECLN*). Вона призначена для активізації форми європейського і міжнародного співробітництва в галузі конституційних досліджень та індивідуального обміну ідеями з конкретних тем і дає змогу інтегрувати Інститут конституційного права ім. В. Гальштайна в мережу аналогічно орієнтованих інститутів або дослідників на факультетах в інших державах – членах ЄС, а також у Швейцарії, США і Росії. Мережа виникла з необхідності дискусійного форуму про конституціоналізацію Європи, запуску загальноєвропейського і трансатлантичного дискурсу про європейський конституційний процес і покликана зробити істотний внесок у створення і розвиток норм європейського конституційного права²¹. На сайті Мережі розміщені конституційні тексти країн ЄС, рішення вищих судових інстанцій, матеріали конференцій (із 2001 р.), матеріали щодо конституційного реформування ЄС²², корисні посилання та навчальні матеріали. Всі вони перебувають у відкритому доступі і забезпечують ґрунтовну джерельну базу для дослідників європейського конституціоналізму.

У межах дослідницької роботи в Інституті конституційного права ім. В. Гальштайна була розроблена наукова концепція багаторівневого конституціоналізму, яка принесла І. Перніце світове визнання і визначила його провідне місце серед сучасних учених-конституціоналістів. Його праці “Багаторівневий конституціоналізм і Амстердамський договір”²³

²⁰ ‘Humboldt-Reden zu Europa’ (*Humboldt-Universität zu Berlin, Juristische Fakultät, Walter Hallstein-Institut*) <<https://www.rewi.hu-berlin.de/de/lfoe/whi/humboldt-reden-zu-europa>> (accessed: 20.04.2020).

²¹ ‘Concept and Objectives’ (*European Constitutional Law Network*) <<http://www.ecln.net/Concept.html>> (accessed: 20.04.2020).

²² ‘European Constitutional Reform Process: Texts, Drafts and Comments’ (*European Constitutional Law Network*) <<http://www.ecln.net/european-constitutional-reform.html>> (accessed: 20.04.2020).

²³ I Pernice, ‘Multilevel Constitutionalism and the Treaty of Amsterdam: European Constitution-Making Revisited’ [1999] 36 (4) *Common Market Law Review* 703–50.

та “Багаторівневий конституціоналізм в Європейському Союзі”²⁴ (поряд із працями А. фон Богданді та Дж. Уейлера) визначили не тільки особливості конституційного розвитку ЄС, а й вплинули на формування доктрини глобального конституціоналізму²⁵ – однієї з найбільш впливових у перші десятиліття ХХІ ст. У контекстуалізації наведеного І. Пернице пізніше (2006 р.) у праці “Глобальний вимір багаторівневого конституціоналізму: правова відповідь на виклики глобалізації”²⁶ сам підтвердив цей зв’язок, додавши фактор глобалізації в площину аналізу європейських конституційних процесів.

Багаторівневий конституціоналізм розглядався І. Пернице як теоретичний підхід до концептуалізації конституційного розвитку ЄС, який він визначав як процес встановлення, поділу, організації та обмеження повноважень публічного багаторівневого управління в Євросоюзі. Цей процес відбувається за участю національних конституцій та наднаціональної конституційної системи як двох взаємозалежних складових юридичної системи, що керується *конституційним плюралізмом* замість ієрархії. Із цих позицій він активно брав участь у підготовці й агітував за прийняття Договору про запровадження Конституції для Європи (Конституції ЄС), як єдиного документа, який замінив би положення Установчих договорів і прецедентні рішення Суду ЄС. Невдача прийняття Конституції ЄС не призвела до перегляду цих поглядів.

Лісабонський договір І. Пернице, на відміну від тих, хто вважав його “деконституціоналізацією” ЄС, розцінив як один із кроків у довгому та складному процесі конституціоналізації в Європі, що включає як еволюційний європейський, так і національний рівень розвитку конституційного права. У програмній статті “Лісабонський договір: багаторівневий конституціоналізм у дії”²⁷ І. Пернице зазначає, що результати, досягнуті в Лісабоні, характерні для консолідації багаторівневої конституційної структури нового типу і підтверджують плюралістичну концепцію автономних, але взаємопов’язаних правових порядків, які разом створюють єдину конституційну систему. Ця система не націлена на державність. І. Пернице неодноразово наголошував, що ‘ЄС продовжує залишатися

²⁴ I Pernice, ‘Multilevel Constitutionalism in the European Union’ (Walter Hallstein Institut – Paper 5/02) <<http://www.whi-berlin.eu/documents/whi-paper0502.pdf>> (accessed: 20.04.2020).

²⁵ Деякі дослідники прямо визнають, що концепція І. Пернице стимулювала появу доктрини глобального конституціоналізму Ю. Габермаса. Див.: N Walker, ‘Multilevel Constitutionalism: looking beyond the German Debate’ (2009) 8 LEQS Paper.

²⁶ I Pernice, ‘The Global Dimension of Multilevel Constitutionalism: A Legal Response to the Challenges of Globalisation’ in *Völkerrecht als Wertordnung / Common Values in International Law: Festschrift für / Essays in Honour of Christian Tomuschat* (Dupuy P-M ed, Engel 2006). Див. із цього приводу також: I Pernice, ‘Global Issues of Constitutionalism. From International to Global Law’ <https://lapa.princeton.edu/sites/default/files/Pernice_Paper.pdf> (accessed: 20.04.2020).

²⁷ I Pernice, ‘The Treaty of Lisbon: Multilevel Constitutionalism in Action’ [2008/2009] 15 (3) *Colombia Journal of European Law* 349–407.

наднаціональною організацією і не перетворюється на звіра, якого можна кваліфікувати як “наддержаву”, або до якого можна віднести будь-яку державність’. Договір лише підкреслив принцип національної ідентичності, який врівноважує абсолютне верховенство права ЄС, а конституційна система ЄС постала після нього у вигляді *конституційної мережі (Verfassungsverbund)* із вертикальними і горизонтальними зв’язками.

Кризові явища в розвитку ЄС (боргова криза, Брекзїт, критика дефіциту демократії в ЄС, ліберальний конституціоналізм нових держав-членів) знову загострили дискусію: чи може Європа взагалі мати загальноєвропейський конституційний розвиток і чи справді конституціоналізм має сенс у контексті ЄС? За цих умов професор І. Перніце продовжує наполягати на конституційно-правовому підході до європейської інтеграції. Конституція ЄС, на його думку, може бути концептуалізована як єдина інтегрована система, яка складається з національних та європейських конституційних компонентів, встановлених і застосованих до громадян Союзу. Міркування з цього приводу викладені в праці “Багаторівневий конституціоналізм та криза демократії в Європі”²⁸. У ній містяться нові аргументи в обґрунтування теорії багаторівневого конституціоналізму та викладено розширене трактування раніше зазначених аспектів конституційного буття ЄС (європейські договори як новий суспільний договір; поділений суверенітет держав-учасниць; зміст і сутність принципу субсидіарності; шлях укріплення демократичної легітимності ЄС; нові компетентності для загальної економічної та фіскальної політики ЄС; зміст конституційної ідентичності держав-членів; розвиток відкритої демократії). Головним є запропоноване І. Перніце нове пояснення ЄС “знизу вгору”, тобто з точки зору громадянина: ‘Потрібно концептуалізувати Європейський Союз як утворення не держав, а громадян, що діють через свої національні уряди, які їм підзвітні і виступають від їхнього імені’. Отже, визначається “громадянська перспектива конституціоналізму за межами держав”. ЄС можна розуміти – у правовому відношенні – як складну конституційну систему, засновану на волевиявленні громадян у їх статусі як громадян держав-членів, так і громадян Союзу²⁹. Окрім громадян немає джерела легітимності для політики, що проводиться відповідними установами на кожному рівні, саме громадяни є творцями договорів ЄС (*masters of the treaties*) і відіграють основоположну роль у захисті європейського права як “хранителі” договорів. Підкреслюючи цей

²⁸ I Pernice, ‘Multilevel Constitutionalism and the Crisis of Democracy in Europe’ [2015] 11 (3) European Constitutional Law Review 541–62.

²⁹ Вперше ця думка була висловлена І. Перніце наприкінці 90-х років на етапі формування концепції багаторівневого конституціоналізму, однією з п’яти ознак якого він визначив “ЄС як союз європейських громадян”.

“людський фактор”³⁰, І. Перніце зазначає, що запропонував багаторівневий конституціоналізм як нормативну теорію для кращого розуміння ЄС як нового способу *політичної самоорганізації людей в Європі*, що дає їм змогу вирішувати загальні проблеми через наднаціональні інститути, проблеми, які не можуть самостійно ефективно вирішити окремі держави. Багаторівневий конституціоналізм обґрунтовує плюралістичну концепцію автономних, але взаємозалежних правових порядків, які разом утворюють єдину конституційну систему *на службі громадян*. Така єдність не виключає національну конституційну ідентичність, надану відповідно до ст. 4 (2) *TEU*. Однак в ЄС національні конституційні ідентичності мають “європейський вимір”³¹. У загальному підсумку, стверджує учений, багаторівневий конституціоналізм пов’язаний із роллю особистості в формуванні конституційної архітектури багаторівневих політичних систем, таких як ЄС. Це ставить громадянина у центр системи, тоді як конституції держав-членів залишаються основою будівництва системи, а держави-члени відіграють важливу роль у її функціонуванні. Остання не може функціонувати демократично, якщо громадяни не усвідомлюють своєї вирішальної ролі. Отже, зміна свідомості людей є умовою подолання кризи демократії в Європі. Ця криза переважно корениться не в ЄС, а в державах-членах. Прийняття на себе відповідальності за ЄС, серйозне ставлення до субсидіарності й участь не тільки в обговоренні реформи Договорів, а й у реальній європейській політиці дало б змогу громадянам Союзу подолати кризу демократії. Виховання активних і відповідальних громадян ЄС, що сприймають себе серйозно, є умовою подальшого успішного розвитку європейської інтеграції в її конституційному вимірі. Перспективи формування громадянської свідомості та зміцнення демократії в ЄС І. Перніце пов’язує з можливостями і реаліями інформаційного суспільства.

Як організатора науки його відрізняє тяжіння до нових інноваційних форм дослідницької діяльності, а як ученого-теоретика, – гостре реагування на новітні соціальні та соціокультурні процеси в суспільстві. Розповсюдження інформаційно-комунікаційних технологій поставило

³⁰ Праволюдська проблематика в ЄС висвітлювалася у низці праць І. Перніце, присвячених фундаментальним правам і їх захисту в Союзі. Він завжди був прихильником того, що ‘основні права мають бути очевидними і функціонувати у юридично обов’язковій формі’. Загальна конвергенція ідей і практики захисту прав людини цементує європейський конституціоналізм. Див.: I Pernice and R Kanitz, ‘Fundamental Rights and Multilevel Constitutionalism’ (*Walter Hallstein Institut. Paper 7/04*) <http://www.whi-berlin.eu/tl_files/WHI-paper%20bis%202010/whi-paper0704.pdf> (accessed: 20.04.2020). А також: I Pernice, ‘The Treaty of Lisbon and Fundamental Rights’ in Griller S and Ziller J (eds), *The Lisbon Treaty. Schriftenreihe der Österreichischen Gesellschaft für Europaforschung (ECSA Austria)* (European Community Studies Association of Austria Publication Series, vol 11, Springer 2008).

³¹ Щодо проблеми конституційної ідентичності, яка загострилася в останні роки у зв’язку з міграційною кризою і стала головним контраргументом проти багаторівневого конституціоналізму, див.: *Constitutional Identity in a Europe of Multilevel Constitutionalism* (C Calliess C and J van der Schyff ed, Cambridge University Press 2020).

питання про їхній вплив на конституційні процеси³². Прагнення осмислити та всебічно дослідити зміни у конституціоналізмі в умовах інформаційного суспільства обумовили участь І. Перніце в ще одному амбітному інноваційному науковому проекті. У 2011 р. він стає одним із чотирьох директорів-засновників Інституту Інтернету і суспільства імені Олександра фон Гумбольдта (*Alexander von Humboldt: Institut für Internet und Gesellschaft*)³³. Основна мета Інституту полягала в тому, щоб краще зрозуміти зміни, викликані цифровізацією у суспільстві³⁴. Довгострокові дослідницькі програми включають теми про інновації, регулювання, а також проблеми інформаційного права, медіаправа та конституційного права. Дослідження Інституту орієнтуються на встановлення діалектичного взаємозв'язку цифрових інновацій та суспільних процесів: розвиток технологій відображає норми, цінності та суспільні інтереси, і, навпаки, технології, щойно впроваджені, впливають на соціальні цінності. В інтерв'ю при відкритті Інституту Інтернету і суспільства І. Перніце зазначив: 'Ми хочемо зрозуміти, як інтернет змінює наш світ, і тут ми можемо досліджувати його міждисциплінарно'. Разом експерти з питань права, засобів масової інформації та політики розглядатимуть проблеми правового розвитку, політичної мобілізації, трансформації публічної сфери. 'Тому ми повинні навчитися розуміти один одного', – сказав І. Перніце³⁵. Така позиція вченого-конституціоналіста підкреслює, що сучасна наука конституційного права повинна вийти за межі усталених наукових догм, будувати дослідження на міждисциплінарному підході, використовуючи наукові досягнення інших суспільних наук, і враховувати поточні зміни та потреби суспільства. Академічна діяльність І. Перніце у цьому аспекті відобразила загальносвітову тенденцію *інформатизації конституційного права*, яка набирає обертів на Заході.

Проблематика Інституту Інтернету і суспільства імені Олександра фон Гумбольдта спрямувала більшу частину досліджень професора І. Перніце останніх років. Учений виступив із циклом праць аналітичного і прогностичного характеру щодо специфіки конституціоналізації правопорядку та правового конституційного розвитку в умовах панування інтернету та поширення е-демократії ('Багаторівневий конституціо-

³² Цікавий факт: на початку 90-х років минулого століття І. Перніце був одним із перших чиновників Єврокомісії, хто попросив встановити комп'ютер на робочому столі.

³³ Засновниками Інституту Інтернету і суспільства стали чотири установи: Гумбольдський університет Берліна, Берлінський університет мистецтв, Берлінський науковий центр соціальних досліджень та Інститут Ганса Бредо для медіадосліджень у Гамбурзі. Інститут входить у Глобальну мережу дослідницьких центрів Інтернету та суспільства (*Global Network of Internet and Society Research Centers*), а також у Європейський Хаб, який включає 15 аналогічних наукових установ європейських країн <<https://www.hiig.de/en/network-of-centers>> (accessed: 20.04.2020).

³⁴ Програму і принципи діяльності Інституту <<https://www.hiig.de>> (accessed: 20.04.2020).

³⁵ 'Online giant Google funds Internet institute in Berlin' <<https://www.dw.com/en/online-giant-google-funds-internet-institute-in-berlin/a-1549819>> (accessed: 20.04.2020).

налізм і електронна демократія”³⁶, “Е-демократія, глобальний громадянин та багаторівневий конституціоналізм”³⁷, “Захист глобальної цифрової інформаційної екосистеми: практична ініціатива”³⁸ та ін.). Вихідною для нього є теза, що кіберпростір суттєво впливає на демократичні процеси в суспільстві й інтернет таким чином відкриває нові можливості для розвитку багаторівневого конституціоналізму³⁹. Демократичний потенціал інтернету проявляється у нових формах політичної комунікації (електронне урядування, електронне голосування, нові можливості доступу до інформації, забезпечення демократичного контролю громадян над діями наддержавних інститутів). Всесвітня павутина ліквідує бар’єри на шляху консолідації громадян і створює нове середовище, для позначення якого І. Перніце пропонує інноваційне термінопоняття “діджитальна констеляція” (*digital constellation*)⁴⁰ (від лат. *Constellatio* – від лат. *con* “разом” + лат. *stella* “зірка”; дослівно – сузір’я – у широкому сенсі це взаємне розташування і взаємодія різних факторів, збіг обставин) за аналогією раніше запропонованого Ю. Габермасом поняття “постнаціональна констеляція”⁴¹. Ця тема була предметом обговорення на спеціальному засіданні Комітету з конституційних справ Європарламенту⁴². Подальша легітимація ЄС, вважає І. Перніце, буде досягатися завдяки залученню громадян у політичний процес за допомогою інтернет-технологій, оскільки саме громадяни є джерелом демократичної легітимності, незалежно від державних кордонів. Для того щоб надати громадянам більш вагомий голос в політиці, І. Перніце взяв участь у розробленні програм електронного голосування з актуальних суспільно-політичних питань. Але при цьому він вважає, що електронні машини для голосування повинні не замінити, а доповнювати традиційні вибори і представ-

³⁶ I Pernice, ‘Multilevel constitutionalism and e-democracy’ *Internet Policy Review (Journal of Internet Regulation)*, 04.05.2016 <<https://policyreview.info/articles/news/multilevel-constitutionalism-and-e-democracy/407>> (accessed: 20.04.2020).

³⁷ I Pernice, ‘E-democracy, the global citizen and multilevel constitutionalism’ in *Digital Democracy in a Globalized World* (Prins C, Cuijpers C, Lindseth P L, Rosina M ed, Edward Elgar Publishing 2017) 27–52.

³⁸ I Pernice, ‘Protecting the global digital information ecosystem: a practical initiative’ *Internet Policy Review (Journal of Internet Regulation)*, 05.03.2019 <<https://policyreview.info/articles/news/protecting-global-digital-information-ecosystem-practical-initiative/1386>> (accessed: 20.04.2020).

³⁹ I Pernice, ‘EU Democratic Legitimacy and Multilevel Constitutionalism in the Digital Age’ in *International Conference on ‘European Economic Governance and the Future of European Democracy’ (Rome-Ventotene, August 28–30, 2015) Session 2 ‘European Democracy: Which model for the EU?’* (2016) <<https://www.hiig.de/publication/eu-democratic-legitimacy-and-multilevel-constitutionalism-in-the-digital-age>> (accessed: 20.04.2020).

⁴⁰ I Pernice, ‘Risk Management in the Digital Constellation – A Constitutional Perspective’ in *IDP Conference Barcelona* (30 June 2017) HIIG Discussion Paper Series No. 2017-07 <https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3051124> (accessed: 20.04.2020).

⁴¹ J Habermas, *The Postnational Constellation: Political Essays* (translated, edited, and introduced by Max Pensky, MIT Press 2001).

⁴² I Pernice, ‘Stärkung der Demokratie in der digitalen Konstellation’ Einführung zur öff. Anhörung des Ausschusses für Verfassungsfragen (AFCO) des Europäischen Parlaments am 25. April 2018 zum Thema: “Globalization Trilemma. How to Reconcile Globalization, Democracy and Welfare – Lessons for the EU. European Parliament: AFCO Hearings. (2018) <<https://www.hiig.de/en/publications>> (accessed: 20.04.2020).

ницьку демократію. Існування глобальної діджитальної інформаційної системи потребує, на думку вченого, спеціальних засобів її захисту (захист персональних даних, конфіденційність, кібербезпека). Він ставить питання формування глобальної цифрової інформаційної екосистеми, для захисту якої потрібні законодавчі дії на глобальному рівні, тобто нове глобальне демократичне законодавство⁴³. Творчі пошуки дослідника в цьому напрямі тривають.

Концепція багаторівневого конституціоналізму, яка зараз переживає не найкращі часи⁴⁴, визначила загальну спрямованість і сенс наукової діяльності відомого вченого-теоретика й організатора науки професора І. Перніце. Для нього це не просто наукова доктрина, а й громадянська позиція, яку він пропагує і з достоїнством захищає від критичних оцінок окремих колег⁴⁵. 'Я стверджую, – пише І. Перніце, – що багаторівневий конституціоналізм є обґрунтованою теоретичною концепцією для пояснення ЄС, і що розуміння ЄС як прикладу багаторівневого конституціоналізму може допомогти громадянам взяти на себе відповідальність за свій ЄС і, отже, служити засобом подолання кризи демократії і свідомості в Європі'⁴⁶. Майбутнє Європи, переконаний учений, незважаючи на всі негаразди, пов'язане з інтеграцією, демократією і конституціоналізмом.

⁴³ I Pernice 'Global Cybersecurity Governance. A Constitutional Analysis' (2018) 7 (1) *Global Constitutionalism* 112–41.

⁴⁴ Див. змістовний аналіз із цього приводу: Р Уитц, А Шайо 'Суверен наносит ответный удар: судебная перспектива многоуровневого конституционализма в Европе' (пер с англ, Сачинавы Д В Сравнительное конституционное обозрение (2018) 1 33–53.

⁴⁵ Серед найбільш відомих критиків – Р. Баренц (R. Barentz), М. Йештедт (M. Jestaedt), Н. Уолкер (N. Walker), Дж. делла Кананеа. Неліберальний популістський джаггернаут в Угорщині і Польщі спотворює багаторівневий конституціоналізм, трактуючи його як обмежений національний суверенітет завдяки членству в ЄС.

⁴⁶ Pernice (n 28) 542.